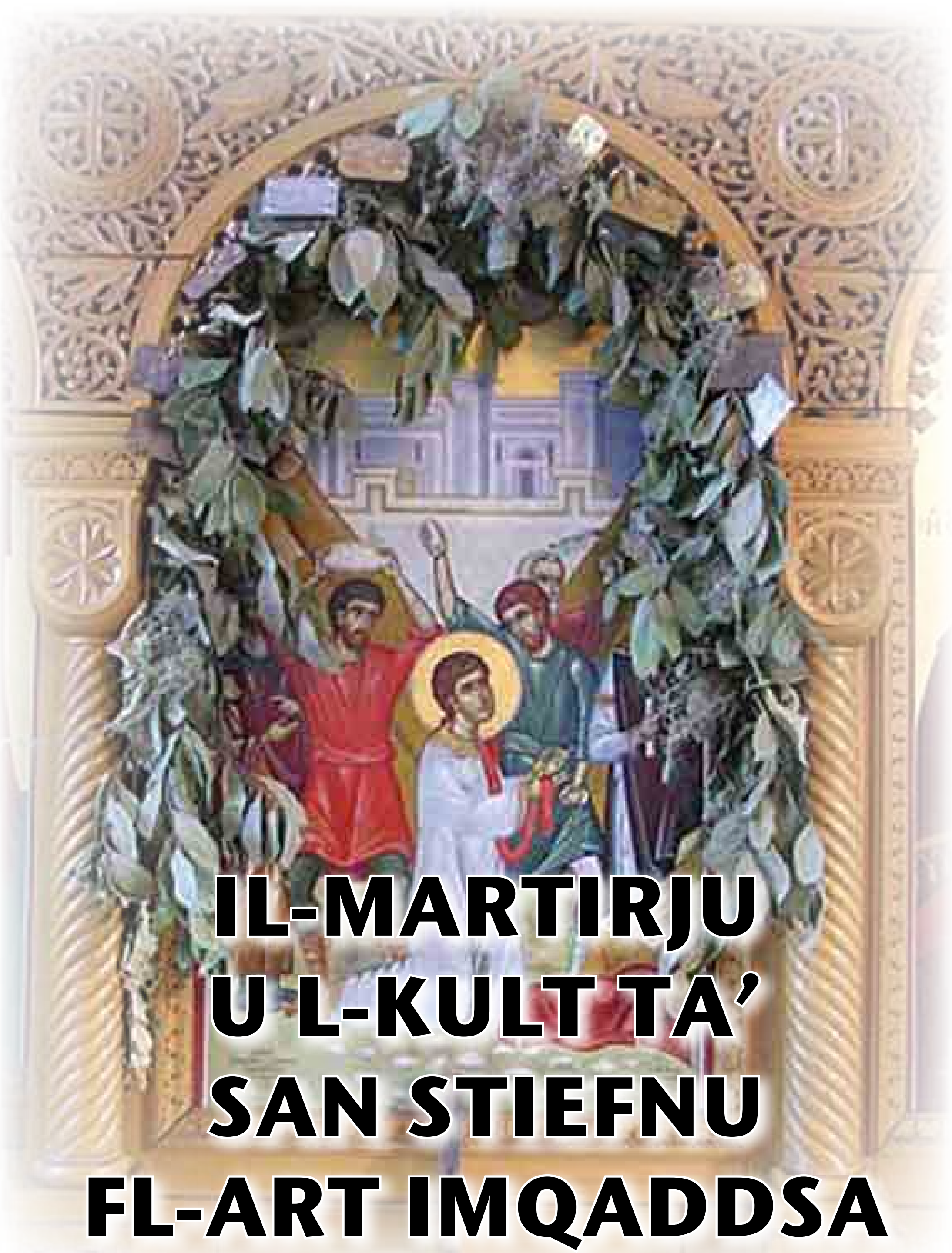

IL-MARTIRJU U L-KULT TA' SAN STIEFNU FL-ART IMQADDSA

It-tradizzjoni kristjana ta' Ġerusalemm, sa mill-qedem kienet tqim lid-djaknu San Stiefnu, l-ewwel martri li ta xhieda għal Kristu. L-isem grieg «Stephanos» (kuruna) hu l-ekwivalenti ta' l-isem Aramajk «Kelil». F'Ġerusalemm hemm tliet postijiet li jfakkru l-kult lejn il-protomartri Stiefnu. Ftit 'il fuq mill-Wied taċ-Ċedron, faċċata tal-Bażilika ta' l-Agunija tal-Ġetsemani, fuq ix-xaqliba tal-wied taħt l-ispjanata tat-tempju ta' Ġerusalemm u l-Bieb tad-Deheb, hemm knisja tal-Griegi Ortodossi, li taħtha hemm kripta bi fdalijiet ta'

taraġ imħaffer fil-blat, fejn jiġi mfakkar il-post tal-martirju ta' Stiefnu. Il-fdalijiet tal-protomartri, għal ftit snin fis-seklu 5, kienu miqjumin fiċ-Ċenaklu, fuq il-Għolja tas-Sijon, fejn għalhekk hemm tifkira tal-protomartri. Imma wara ftit snin ittieħdu fil-bażilika li nbniet mill-imperatriċi Eudocia, fit-tramuntana ta' fejn illum hemm il-Bieb ta' Damasku, fejn kien meqjum post ieħor tal-martirju u l-qabar ta' San Stiefnu. Nagħtu xi ħjiel dwar dawn il-postijiet ta' kult marbutin mal-preżenza tal-protomartri Stiefnu f'Ġerusalemm, imma mhux qabel ma nagħtu ħarsa ħafifa lejn ir-rakkont tal-martirju tiegħu («passio») miktub mill-evanġelista Luqa fil-kapitli 6 u 7 ta' l-Atti ta' l-Appostli.

L-Atti tal-«passio» ta' San Stiefnu

San Luqa jitkellem jintroduċi l-figura tad-djaknu Stiefnu f'Atti 6,1-7, fejn jirrakkonta kif l-appostli ħatru l-ewwel seba' djakni tal-Knisja, bl-iskop li jieħdu ħsieb il-ministeru tal-karità tal-komunità, ħalli l-appostli nfushom ikunu jistgħu jingħataw għat-talb u għax-xandir tal-Kelma.
Jidher li fost id-dixxipli qamet kwestjoni li turi firda li diġà kienet eżistenti fil-Knisja ta' Ġerusalemm fis-snin 34-35 w.K. Jissemmew għall-ewwel darba l-«Ellenisti» u l-«Lhud». L-Ellenisti jidher li kienu, fil-fatt, Lhud li kienu oriġinarjament jgħixu barra l-Palestina, jiġifieri fid-«diaspora» Lhudija. Għaldaqstant huma kienu rċevew elementi ta' kultura Griega flimkien mal-kultura Lhudija proprja. Meta ġew jgħixu Ġerusalemm dawn il-Lhud kellhom sinagogi għalihom, fejn x'aktarx kienu jaqraw il-Bibbja fil-verżjoni Griega. Meta wħud minnhom saru insara, sabu ruħhom ikkonfrontati mill-kumplament tal-komunità Lhudija-Kristjana tal-Knisja ta' Ġerusalemm, li oriġinarjament kienet tagħmel parti mis-sinagogi Lhud, fejn il-Bibbja kienet tinqara bil-Lhudi, u kienet titkellem l-Aramajk. Id-distinzjoni bejn dawn iż-żewġ komunitajiet Lhud għaddiet ukoll fil-Knisja primittiva, li għalhekk kellha fi ħdanha Kristjani Lhud tal-post u Kristjani Lhud ġejjin mill-kultura ellenistika. Dawn ta' l-aħħar bdew jilmentaw li, fit-tqassim tal-karità, kienu qegħdin jiġu ttraskurati r-romol tagħhom, a favur tar-romol foqra tal-komunità Lhudija-Kristjana.
L-appostli jsolvu din il-kwestjoni billi jaħtru seba' irġiel li kellhom «isem tajjeb» u li kienu «mimlijin bl-Ispirtu s-Santu u bl-għerf» (Atti 6,3), biex jieħdu ħsieb tat-«tqassim ta' l-imwejjed», ħalli b'hekk l-appostli jkunu ħielsa biex jiddedikaw ruħhom «għat-talb u għall-ministeru tal-Kelma». Filwaqt li n-numru tnax hu riferit għall-appostli (Mk 3,14), biex hekk jidhru bħala l-ġabra ġdida tat-tnax-il tribujiet ta' Israel, in-numru seba' hu riferiment għall-popli pagani li kienu jgħixu fil-Palestina qabel

Il-Bieb ta' San Stiefnu, Ġerusalemm

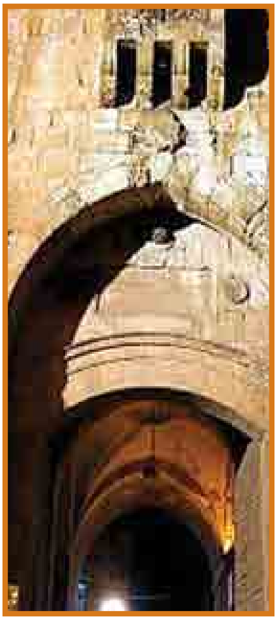

ma daħal fiha l-poplu ta' Israel. F'Atti 13,19 San Pawl juri din il-konvinzjoni komuni fi priedka tiegħu meta kien fis-sinagoga ta' Antjokja ta' Pisidja: «Meta mbagħad xejjen seba' popli fl-art ta' Kangħan, tahom din l-art b'wirt għalihom». Interessanti wkoll li l-ismijiet tas-seba' djakni, li l-appostli jqiegħdu jdejhom fuqhom, biex jagħtuhom id-don ta' l-Ispirtu għall-qadi («diakonia»), huma kollha ta' ismijiet Griegi: Stiefnu, Filippu, Prókoru, Níkanor, Timon, Parmenás u Nikola minn Antjokja (dan ta' l-aħħar kien għadu prosélitu). Fosthom, Stiefnu jidher l-ewwel wieħed fil-lista, u jiġi deskritt bħala «bniedem mimli bil-fidi u bl-Ispirtu s-Santu» (Atti 6,5). L-importanza ta' dan il-personaġġ ewlieni fi ħdan il-komunità Kristjana ta' Ġerusalemm, tidher fir-rakkont tal-martirju tiegħu, jew «passio», li Luqa jibnieh fuq il-mudell tal-passjoni ta' Kristu. Fil-fatt, Stiefnu «kollu grazzja u qawwa, kien jagħmel mirakli u sinjali kbar fost il-poplu» (Atti 6,8). Dan kollu juri li Stiefnu ma kienx kuntent sempliċement filli jaqdi l-ministeru tiegħu ta' djaknu fil-Knisja, imma żied mal-qadi ta' l-imwejjed il-ministeru tat-tħaddim tal-kariżmi ta' l-Ispirtu, fosthom dik tal-fejqan. Fil-fatt, naraw mill-istess difiża li jagħmel quddiem is-Sanhedrin, li Stiefnu kien imħarreġ sewwa fil-Kotba Mqaddsa, u għalhekk kien faċli għalih li jingħata wkoll għax-xandir tal-Kelma, f'kollaborazzjoni attiva mal-ministeru ta' l-appostli.

Kienu dawn id-doni kariżmatiċi ta' Stiefnu li qanqlu kontrih riefnu ta' persekuzzjoni mil-Lhud, li wasslu għall-martirju tiegħu. Dak li jolqotna hu li ma kinux il-Lhud li kienu jgħixu Ġerusalemm li ppersegwitaw lil Stiefnu,

imma dawk il-Lhud li l-Atti jsejħulhom «xi wħud minn tas-Sinagoga li jgħidulha tal-Meħlusin, taċ-Ċirinej, ta' Lixandrin, u ta' oħrajn miċ-Ċiliċja u mill-Asja» (Atti 6,9). Dawn il-Lhud kienu kollha Ellenisti, li kienu ġew joqogħdu Ġerusalemm imma li kienu oriġinarjament mid-djaspora. Fosthom kien hemm il-membri tas-Sinagoga msejħa tal-Meħlusin (Liberti) li x'aktarx kienu dixxendenti ta' Lhud li kien inġarru f'Ruma mill-ġeneral Pompeo meta dan rebaħ il-Palestina fis-sena 63 q.K., imma li mbagħad reġgħu akkwistaw il-ħelsien u marru lura lejn arthom. Hu x'inhu, ninnotaw li Stiefnu kellu jiqfulu Lhud li, bħalu kienu jitkellmu l-Grieg, għax hu kien qiegħed jaqdi l-ministeru tiegħu favur il-Lhud Insara li kienu ġejjin mill-Elleniżmu. Kienu dawn it-talin li ppreżentaw xhieda foloz u akkużaw lil Stiefnu li ried jaqleb ta' taħt fuq il-Liġi ta' Mosè, u li kien qiegħed jippriedka li Ġesù ta' Nazaret kellu jeqred it-tempju tal-Lhud, biex hekk spiċċa għall-ġudizzju quddiem il-Kunsill ta' l-Anzjani, jew is-Sanhedrin. Ninnotaw mill-ewwel ix-xebh bejn il-passjoni ta' Ġesù u dik ta' Stiefnu. Fil-proċess ta' Ġesù wkoll kienu dehru xhieda qarrieqa li qalu lill-qassis il-kbir: «Dan qal, 'Nista' nħott it-tempju ta' Alla u nerġa' nibnih fi tlitt ijiem'» (Mt 26,61). Stiefnu, mela, deher bħala theddida għall-istituzzjoni reliġjuża Lhudija, bl-istess mod kif kien deher Ġesù. Imma, bħal Ġesù, l-isbaħ wieħed fost ulied il-bnedmin, hekk ukoll Stiefnu jidher trasfigurat quddiem l-akkużaturi tiegħu.
«Dawk kollha li kienu bilqiegħda fis-Sinedriju sammru għajnejhom fuqu, u rawlu wiċċu qisu wiċċ ta' anġlu» (Atti 6,15). Fil-Bibbja d-dehra ta' l-anġli twassal lill-bniedem biex

Il-Patrijarka ta' Ġerusalemm iqaddes fil-festa ta' San Stiefnu fil-Bażilika tal-Qaddis fl-Ecole Biblique

jibża' (Mħ 13,6), għax l-anġlu hu xbieha tad-dehra ta' Alla nnifsu. Il-wiċċ ta' Mosè li niżel mill-muntanja bit-twavel tal-Liġi, kien jiddi bil-glorja ta' Alla, u kien inissel biża' fl-Israeliti li ħarsu lejh (Eż 34,29-35; 2Kor 3,17-18). Bl-istess mod il-wiċċ ta' Ġesù ttrasfigurat nissel biża' fl-appostli li kienu miegħu fuq it-Tabor (Mt 17,2; Lq 9,29). Il-membri tas-Sanhedrin bdew jaraw quddiemhom dehra ta' trasfigurazzjoni tal-wiċċ ta' Stiefnu, li kien qiegħed jara l-glorja ta' Alla. Fil-fatt, dan l-aħħar versett tal-kapitlu 6 ta' l-Atti jintrabat mal-versett 55 tal-kapitlu 7, fejn ikompli r-rakkont tal-martirju. Atti 7,1-54 huma diskors twil li jagħmel Stiefnu biex jikkonvinċi lis-semmiegħa dwar kif it-Testment il-Qadim wassal għall-verità ta' Kristu li jsir il-veru tempju u l-vera Liġi, li jieħdu post it-tempju u l-Liġi tal-Lhud. Din it-teofanija (dehra ta' Alla) twassal lil Stiefnu biex jidħol f'estasi quddiem l-akkużaturi tiegħu: «Imma hu, mimli bl-Ispirtu s-Santu, u b'għajnejh fis-sema, ra l-glorja ta' Alla u lil Ġesù qiegħed fuq il-lemin ta' Alla. U qal: "Ara, qiegħed nara s-sema miftuħ u lil Bin il-bniedem fil-lemin ta' Alla"» (Atti 7,55-56). Dawn il-kliem ifakkruna f'xena simili tal-passjoni ta' Ġesù, li quddiem is-Sanhedrin jgħid: «Minn issa 'l quddiem għad taraw lil Bin il-bniedem bilqiegħda n-naħa tal-lemin ta' dak li jista' kollox u ġej fuq is-sħab tas-sema» (Mt 26,64).

Għidna li, qabel ma Stiefnu jirċievi l-martirju, hu jagħmel diskors quddiem is-Sanhedrin, li hu l-itwal diskors ta' l-Atti ta' l-Appostli (7,1-54). Id-diskors ta' Stiefnu hu ġabra fil-qosor ta' l-istorja tas-salvazzjoni minn Abraham sa Ġużeppi (vv 2-16), imbagħad jiżviluppa b'mod partikulari l-istorja ta' Mosè (vv 17-43). Quddiem il-missjoni ta' ħellies li Mosè jirċievi minn Alla, Stiefnu juri kif il-poplu ta' Israel kellu atteġġjament ta' rifjut, nuqqas ta' ubbidjenza, infedeltà. Dan kollu Stiefnu jgħidu biex juri kif, ukoll f'dak il-waqt, l-akkużaturi tiegħu kienu qegħdin juru l-istess qalb iebsa u diżubbidjenza mhux iżjed lejn Mosè, imma lejn l-istess Iben ta' Alla, Ġesù Kristu, li tiegħu Mosè kien il-figura.

Ma ninsewx li Stiefnu kien Lhudi tad-djaspora. Bħal sħabu Lhud oħrajn li kienu ġejjin minn barra t-territorju ta' Israel, Stiefnu ma kienx marbut b'mod akkanit ma' l-art, mas-sagrifiċċji u mat-tempju. Fil-fatt naraw li d-diskors tiegħu, bħal dak tal-profeti, juri r-relattività ta' l-attakkament għat-territorju ta' l-art imwiegħda (vv 2-6), għas-sagrifiċċji (vv 39-43) u

għall-bini tat-tempju materjali (vv 44-50). Dan kollu wassal lill-mexxejja reliġjużi tal-Lhud li «jgħażżu snienhom kontra tiegħu» (Atti 1,54).
Stiefnu, fil-fatt, iwassal għall-quċċata tal-mibegħda kontrih fil-kliem imqanqal li bih itemm id-diskors tiegħu: «Ja nies ta' ras iebsa, intom għalaqtu għajnejkom u saddejtu widnejkom, u dejjem waqaftulu lill-Ispirtu s-Santu. Kif għamlu missirijietkom, qegħdin tagħmlu intom ukoll. Lil min mill-profeti ma ppersegwitawx missirijietkom? Huma qatlu lil dawk li ħabbru minn qabel il-miġja ta' dak il-Ġust li issa intom stess ittradejtuh u qtiltuh, intom, li rċevejtu l-Liġi minn idejn l-anġli, u ma ħaristuhiex» (Atti 7,51-53).
F'dan il-waqt ir-rakkont ikompli bil-martirju tax-xhud Stiefnu. Stiefnu nnifsu jara lil Ġesù wieqaf fuq in-naħa tal-lemin tal-Missier (cfr. Lq 22,69), forsi biex jindika li Kristu issa jsir xhud tal-martirju ta' Stiefnu. Ir-riżultat tal-kliem ta' Stiefnu kien li dan ġie meqjus bħala dagħwa, kif kien ġie iġġudikat il-kliem ta' Ġesù mill-qassis il-kbir. U flok proċess regolari mis-Sanhedrin, nassistu għal att ta' vjolenza inkontrollabbli mill-folla. Lil Stiefnu jkaxkruh 'il barra mill-belt u jibdew iħaġġruh (Atti 7,58). X'aktarx li din kienet ir-realtà storika li biha Luqa ried juri x-xebh bejn il-martirju ta' Stiefnu u l-mewt vjolenti li sofra Ġesù. Ix-xhieda qarrieqa li akkużaw lil Stiefnu kellhom id-dmir li jibdew huma jesegwixxu l-kundanna, u hekk iħallu l-mantell tagħhom f'riġlejn żagħżugħ Fariżew li kien imħeġġeġ għal-Liġi, u li bħal Stiefnu kien ġej mid-djaspora (minn Tarsu taċ-Ċiliċja) u kien tgħallem fl-iskola ta' l-għaref Gamaljel f'Ġerusalemm – Sawl, li «kien fehma waħda magħhom fil-mewt li tawh» (Atti 8,1). Dak li kellu jsir l-appostlu tal-ġnus wara t-teofanija ta' Damasku, kien issa għadu persekutur ta' l-Insara u għadu ta' Stiefnu, li ta l-ewwel xhieda għal Kristu.
Bl-invokazzjoni ta' l-isem ta' Ġesù bħala «kyrios», Mulej irxuxtat, Stiefnu jmut taħt xita ġebel filwaqt li jitlob il-maħfra ta' l-għedewwa tiegħu. Ġesù, fuq is-salib, jgħid: «Missier, aħfrilhom, għax ma jafux x'inhuma jagħmlu» (Lq 23,34). U Stiefnu jtemm ħajtu bil-kliem: «Mulej, tgħoddulhomx dan id-dnub» (Atti 7,59). Ġesù jmut billi jdur lejn il-Missier bil-kliem tas-salm 31,5: «Missier, f'idejk jien nerħi ruħi». U Stiefnu jdur lejn Ġesù: «Mulej Ġesù, ilqa' r-ruħ tiegħi» (Atti 7,59). Ix-xhud isir jixbah b'mod perfett lill-Imgħallem sal-mument estrem tal-martirju.

Il-kult ta' San Stiefnu fl-Art Imqaddsa

Ngħaddu issa biex ngħidu xi ħaġa dwar il-postijiet li jħarsu t-tifkira qaddisa tal-protomartri San Stiefnu fl-Art Imqaddsa. Nibdew bil-post tal-martirju. Hemm żewġ postijiet f'Ġerusalemm li huma marbutin mal-martirju tal-protodjaknu Stiefnu. L-eqdem

Ikona ta' San Stiefnu

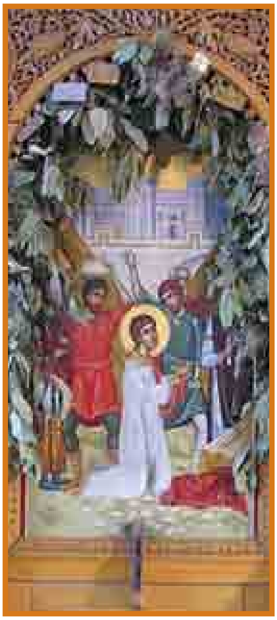

It-taraġ tal-Martirju qabel il-bini tal-Knisja Ortodossa. Jidher il-Bieb tad-Deheb.

tifkira hi dik li torbot il-martirju ta' Stiefnu max-xaqliba tat-tramuntana ta' Ġerusalemm, ftit 'il barra minn fejn illum hemm il-Bieb ta' Damasku. Imma għal issa nħallu dan il-post biex nikkonċentraw fuq it-tieni post, dak li jfakkar il-martirju taħt l-ispjanata tat-tempju, fejn illum hemm knisja Griega Ortodossa fuq fdalijiet ta' taraġ imħaffer fil-blat, li kien jinżel mit-tempju lejn il-Wied taċ-Ċedron. Dan il-post intrabat mat-tifkira tal-martirju ta' Stiefnu mis-seklu 12, jiġifieri minn żmien il-Kruċjati, u fil-qrib tiegħu hemm wieħed mill-bibien tal-belt il-qadima ta' Ġerusalemm, li jissejjaħ appuntu l-Bieb ta' San Stiefnu.

Skond it-tradizzjoni lokali ta' Ġerusalemm, wara li l-Lhud ħaġġru lil Stiefnu għall-mewt, huma ħallew lil ġismu għal jumejn bla difna. Issa l-Atti ta' l-Appostli jgħidu kif «qamet persekuzzjoni kbira kontra l-Knisja ta' Ġerusalemm. Barra mill-appostli kulħadd xtered fl-artijiet tal-Lhudija u tas-Samarija. Xi rġiel twajba difnu lil Stiefnu, u bkewh ħafna» (Atti 8,1-2).

Min kienu dawn l-«irġiel twajba»? Setgħu kienu Lhud jew Kristjani. Ma nafux eżattament min kienu, għalkemm nistgħu nissopponu li kienu marbutin b'xi mod ma' Stiefnu u l-messaġġ tiegħu, u għalhekk, jew mhux Insara, almenu simpatizzanti lejhom. Dejjem skond it-tradizzjoni lokali ta' Ġerusalemm, waqt li kienu jħaġġru lil Stiefnu, kien hemm weqfin ftit bogħod mill-post tal-martirju l-Verġni Marija u l-appostlu San Ġwann (li t-tradizzjoni orjentali ssejjaħlu Ġwann it-Teologu, u dik oċċidentali tidentifikah mad-«dixxiplu l-maħbub» ta' Ġesù). Dawn talbu għal Stiefnu fil-mument li fih kien qiegħed imut. Mill-ġdid naraw xebh mal-mewt ta' Ġesù fuq is-salib f'Ġw 19,25-27, fejn fuq il-Kalvarju kien hemm Ommu Marija u d-dixxiplu li Ġesù kien iħobb. Wara jumejn li fihom Stiefnu tħalla bla difna, Gamaljel, il-famuż Fariżew għalliem ta' l-appostli Pawlu u Barnaba, li ġie bil-lejl u neħħa l-ġisem tal-protomartri u ħadu għad-difna fl-art li kellu hu f'Kefar Gàmala, fuq ix-xaqliba tat-tramuntana ta' Ġerusalemm. It-tradizzjoni tgħid ukoll li Nikodemu, id-dixxiplu ta' Ġesù (Ġw 3,1-21; 19,38-42) miet meta kien jinsab jibki fuq il-qabar ta' Stiefnu, u li ndifen hemmhekk. Gamaljel ukoll ġie midfun fl-

istess post.
Maż-żmien it-tifkira tal-qabar ta' Stiefnu intesiet għal kollox. Fis-sena 415 Gamaljel deher għal tliet darbiet lill-presbiteru ta' Kefar Gàmala (Capharganda), li kien jismu Luċjanu, u wrieh il-post fejn kien hemm midfun il-protomartri. Bil-permess tal-patrijarka ta' Ġerusalemm, Luċjanu sab il-fdalijiet tal-martri f'għar kollu fwieħa. Dawn il-fdalijiet ittieħdu biex jiġu meqjumin fuq l-Għolja ta' Sijon, jiġifieri fil-post taċ-Ċenaklu fejn kien hemm il-knisja ta' «Hagia Sion». Kien għalhekk li, għal xi żmien, iċ-Ċenaklu kien ukoll marbut mal-kult lejn il-protomarti Stiefnu, għax skond it-tradizzjoni kien fiċ-Ċenaklu li l-appostli qiegħdu jdejhom fuq id-djakni, prinċipalment fuq Stiefnu, meta ħatruhom għall-ministeru tagħhom. It-translazzjoni tal-fdalijiet ta' San Stiefnu minn Kefar Gàmala għall-«Hagia Sion» iffissat id-data tas-26 ta' Diċembru (27 ta' Diċembru fil-Knejjes ta' l-Orjent) bħala d-data tal-martirju tal-qaddis. Il-Knisja Griega Ortodossa tiċċelebra wkoll il-festa proprja tas-sejba u t-translazzjoni tar-relikwi ta' San Stiefnu fit-2 ta' Awissu. Mis-Sijon il-fdalijiet ta' Stiefnu ittieħdu fil-Wied taċ-Ċedron, fejn is-senatur Alessandru bena «Martyrium», jiġifieri bażilika li tfakkar il-martirju, ta' dan id-djaknu qaddis. Din il-bażilika ġiet ikkonsagrata fil-15 ta' Mejju 430. Fis-26 ta' Diċembru 431, il-jum li fih titfakkar il-festa tal-protomartri Stiefnu, Santa Melania la Giovane, li kienet tmexxi monasteru fuq l-Għolja taż-Żebbuġ, b'tifkira ta' l-Axxensjoni tal-Mulej, assistiet għall-uffiċċji liturġiċi f'din il-bażilika. Bosta dokumenti kontemporanji jixhdu għall-eżistenza tal-knisja ta' San Stiefnu sa minn qabel il-Konċilju ta' Kalċedonja (451), u hemm xhieda wkoll fil-ħajja tal-patrijarka Giovenale, li miet fl-458. Pellegrin anonimu qabel is-seklu 7 jindika l-post tal-martirju ta' San Stiefnu bħala li jinsab faċċata tal-Ġetsemani, u dokumenti oħrajn jindikaw dejjem il-post tal-martirju fuq ix-xaqliba tal-lvant ta' Ġerusalemm, jiġifieri qrib il-Wied taċ-Ċedron u faċċata ta' l-Għolja taż-Żebbuġ. Fis-sena 808, l-awtur tal-«Commemoratorium» jikteb li fil-Wied ta' Ġosafat (taċ-Ċedron) kien hemm il-knisja ta' San Stiefnu, fejn kienu jgħixu tliet qassisin. Fl-1906 instabet maġenb it-turġien fil-blat, parti mill-blata ta' bieb li jidher li kien ta' xi knisja, li kellha fuqha skrizzjoni bil-Grieg li fiha kien

Taraġ fil-blat jimmarka l-post tal-Martirju ta' Stiefnu

hemm vers mis-salm 115 u invokazzjoni lil San Stiefnu.

Dawn huma x-xhieda tal-kult lejn San Stiefnu kemm fuq l-Għolja ta' Sijon, kif ukoll fuq il-Wied taċ-Ċedron, fil-post li t-tradizzjoni tqiegħed il-martirju tal-qaddis.

Sal-lum il-patrijiet Franġiskani tal-Kustodja ta' l-Art Imqaddsa għadhom imorru «peregrinatio» ta' kull sena nhar is-26 ta' Diċembru, jum il-festa ta' San Stiefnu, f'din il-kripta tal-knisja Griega Ortodossa li nbniet fuq dawn li suppost huma fdalijiet tal-knisja biżantina tas-seklu 5. Mill-fdalijiet għadhom jidhru t-turġien imħaffrin fil-blat. Il-knisja tal-lum hi reċenti.

Għidna, iżda, li hemm tradizzjoni oħra dwar il-post tal-martirju tal-protodjaknu Stiefnu u l-kult lejn il-qabar tiegħu. Fis-snin 431-438, l-isqof Giovenale ta' Ġerusalemm, bl-għajnuna ta' l-imperatriċi Eudocia bniet bażilika u monasteru Biżantin fuq ix-xaqliba tat-tramuntana ta' Ġerusalemm, mal-ġenb tat-triq antika li kienet twassal lejn Damasku, u ddedikata lil San Stiefnu.

Il-bażilika Biżantina ġiet ikkonsagrata mill-patrijarka ta' Lixandra, San Ċirillu, fil-15 ta' Mejju 439. Skavi arkeoloġiċi sabu f'dan il-post il-fdalijiet ta' nekropoli li tmur lura lejn is-sekli 8-7 q.K. Dan il-post illum jinsab ftit barra mill-Bieb ta' Damasku. Meta l-bażilika ġiet ikkonsagrata inġiebu fiha l-fdalijiet tad-djaknu San Stiefnu. Fis-sena 460 reġgħet ġiet iċċelebrata dedikazzjoni oħra tal-Bażilika, wara li Eudocia ħasbet biex tkabbarha. Eudocia mietet fl-20 ta' Ottubru 460, mingħajr ma rat din it-tieni Bażilika lesta għal kollox.

Dan il-monasteru Biżantin kellu diversi dipendenzi tiegħu. Eudocia kienet ħatret bħala kap tal-monasteru lir-raħeb Gabrijel, li kien bniedem għaref li jitkellem il-Grieg, il-Latin u s-Sirjak. Lejn is-sena 516 inġabru aktar minn elf monaċi fil-post tal-«monasteru venerabbli tal-protomartri Stiefnu» biex jiddefendu d-duttrina tal-Konċilju ta' Kalċedonja dwar iż-żewġ naturi ta' Kristu.

Sfortunatament din il-Bażilika, bħal bosta

knejjes oħrajn Biżantini fl-Art Imqaddsa, ġiet meqruda fl-invażjoni ta' l-armati Persjani ta' Cosroe fis-sena 614. Wara din il-qerda kienet inbniet kappella ċkejkna fid-daħla, u għal xi żmien kien hemm lebbrożarju f'dan il-post. Il-Kruċjati irrestawraw din il-kappella fl-1099. Imma meta Saladin ġie jassedja Ġerusalemm fl-1187, hu ħatt din il-knisja biex minn dak il-post seta' jattakka l-ħitan tal-belt, li fil-parti tat-tramuntana kienet l-aktar dgħajfa, għax mhux protetta minn widien profondi kif inhi fin-naħat l-oħrajn, fejn hi mdawra mill-widien taċ-Ċedron u tal-Hinnom.
Fl-1884 dan il-post inxtara mid-Dumnikani Franċiżi, li fih sabu kripta antika. Instabu fil-post aktar minn 15 elf għadam u fdalijiet umani, u dan jindika li dan kien post ta' dfin. Ħafna minn dawn il-fdalijiet imorru lura għall-monasteru Biżantin mibni fis-seklu 5 minn Eudocia. Instabet ukoll ġebla b'din l-iskrizzjoni: «Qabar personali tad-djaknu Nonnos Onesimu, tal-knisja tar-Risurrezzjoni ta' Kristu u ta' dan il-monasteru». Instabu wkoll fdalijiet tal-paviment mużajkat Biżantin. Fuq dan il-post id-Dumnikani fl-1900 bnew il-bażilika sabiħa u kbira li naraw illum, iddedikata lill-protomartri San Stiefnu. Dan il-post fih ukoll iċ-ċentru prestiġjuż ta' studji bibliċi li jmexxi l-Ordni Dumnikan fil-belt ta' Ġerusalemm, l-«École Biblique et Archéologique Francaise», imwaqqaf mill-istudjuż biblista Dumnikan famuż Père Marie-Joseph Lagrange OP fl-1890.

Żjieda: Silta mill-kitba tal-presbiteru Luċjanu (451)

«Wasalna għaldaqstant fil-qabar, imma t-tħaffir tagħna ma tana l-ebda riżultat. Allura morna fuq il-qabar li f'dak l-istess lejl kien indikalna r-raħeb fil-ħolm, u wara li ħaffirna sibna tliet urni.
Sibna l-ġebla li tgħatti l-oqbra, li kien fiha din il-kitba f'karattri kbar: KEAYEA CELIEL, jiġifieri, «qaddej ta' Alla», u l-ismijiet ARAAN, DARDAN, jiġifieri Nikodemu u Gamaljel. Din it-traduzzjoni għamilhieli l-isqof Ġwanni, u jiena rċevejtha minn fommu stess. Mort għaldaqstant bil-għaġġla biex nagħti l-avviż lill-isqof li dak iż-żmien kien f'Lidda, jiġifieri Diospoli, fejn kien jippresjiedi f'sinodu. Hu ġab miegħu żewġ isqfijiet oħrajn, Elewterju (Estonio) ta' Sebaste, u Elewterju ta' Ġeriko, u t-tlieta li huma marru fil-post. Meta fetħu l-urna ta' San Stiefnu, l-art theżhżet, u ħarġet fwieħa hekk ħelwa li ħadd minna qatt ma ftakar li xamm fwieħa bħalha; kienet hekk ħelwa li kien donnu li aħna ġejna meħudin fil-ġenna ta' l-art.
Kien hemm kotra nies li bosta minnhom kienu morda b'kull xorta ta' mard. Fl-istess waqt li fih dik il-fwieħa xterrdet madwarna huma reġgħu ħadu lura saħħithom. Minn xi wħud ħarġu x-xjaten li kienu jaħkmuhom; oħrajn waqqfitilhom it-tnixxija tad-demm, u oħrajn tfejqu minn ulċeri, ġrieħi, fistli, u deni terzjan u kwartan....
Wara li bisna r-relikwi mqaddsa, erġajna għalaqna l-urna, u ħadna r-relikwi ta' San Stiefnu, bil-kant tas-salmi u innijiet, lejn il-knisja ta' «Hagia Sion», fejn Stiefnu kien ġie ikkonsagrat djaknu. Lilna ħallewlna frak żgħir ta' relikwi tal-qaddis...
Qiegħed nibgħat, għaldaqstant, xi wħud minn dawn ir-relikwi lill-Beatitudni tiegħek. Meta inti tirċevihom, itlob għall-persuna fqajra tiegħi, sabiex jiena ninstab jistħoqqli nkun ukoll quddiem il-Mulej, meta nidher quddiemu, megħjun mill-merti tal-martri mqaddes Stiefnu u mit-talb tiegħek» (G. Fregnani, «Cafargàmala», Torino 1923, pp. 9-23).

Noel Muscat OFM